

Eligiusz Malolepszy

Z DZIEJÓW ORGANIZACJI I ZARZĄDZANIA KULTURĄ FIZYCZNĄ W POLSCE W LATACH 1918 – 1939

Po zakończeniu I wojny światowej w odradzającym się państwie polskim działacze wychowania fizycznego i sportu występowali z postulatami, inicjatywami oraz koncepcjami tworzenia w obrębie tych dziedzin struktur organizacyjnych. Już 27 listopada 1918 r. uczestnicy Dzielnicowego Zjazdu Lekarzy z Wielkopolski, Prus i Śląska uznali, iż główną podstawą bytu narodu i państwa jest jego siła liczebna oraz zdrowie fizyczne. Jednocześnie Zjazd wezwał ówczesny rząd do szybkiego opracowania programu pracy nad „fizycznym rozwojem społeczeństwa polskiego”¹.

Odbywający się w kilka miesięcy później (kwiecień 1919 r.) w Warszawie Zjazd Nauczycielski podjął jeszcze dalej idące wnioski i postanowienia. Obrady Zjazdu przeprowadzone zostały w szeregu sekcjach, wśród których aktywną była Sekcja Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego. Skupiała ona głównie lekarzy szkolnych oraz nauczycieli wychowania fizycznego. Uchwała tej sekcji podkreślała znaczenie i rolę wychowania fizycznego w ogólnym procesie wychowawczym. Wychowanie fizyczne uznano za równorzędny względem wychowania umysłowego składnik procesu wychowawczego dzieci i młodzieży. Postulowano również rozszerzenie wychowania fizycznego w programach szkolnych oraz rozbudowę i właściwe wyposażenie szkolnych obiektów sportowych². Powyższe

¹ M. Słoniewski, *Koncepcje i organizacja wychowania fizycznego i sportu w okresie międzywojennym*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna”, nr 9 z 1988 r., s.295; Problematyka wychowania fizycznego poruszana była na zjazdach nauczycielskich w Krakowie (maj 1917 r. oraz styczeń 1918 r.), w Piotrkowie Trybunalskim (sierpień 1918 r.) oraz na Zjazdach Higienistów Polskich we Lwowie (1914 r.) i w Warszawie (1917 r.), a także na Zjeździe Nauczycielskim w Warszawie (styczeń 1919 r.).

² R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław-Warszawa-Gdańsk-Kraków-Lódź 1985, s.336.

wnioski i postanowienia nie doczekały się szybkiej realizacji w praktyce ze względu na brak środków.

W 1918 r. przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWR i OP) powołano Referat Wychowania Fizycznego, na którego czele stanął W. Osmólski. W rok później przy tymże Ministerstwie utworzono Wydział Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego, w skład tego wydziału wszedł uprzednio powołany referat³. Podstawowym celem działalności Referatu Wychowania Fizycznego, a następnie Wydziału Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego, było dążenie do ugruntowania pozycji wychowania fizycznego w tworzących się programach szkolnych.

Równoległe z zagadnieniami higieny i wychowania fizycznego rozwijały się organizacyjne formy ruchu sportowego. W październiku 1919 r. w Krakowie utworzono Polski Komitet Udziału w Igrzyskach Olimpijskich, a 1 grudnia 1919 r. Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich (PKIOL), na czele którego stanął jako prezes ksiądz Stefan Lubomirski⁴. Z inicjatywy PKIOL rozpoczęto przygotowania polskich sportowców do Igrzysk Olimpijskich w Antwerpii (1920 r.). Obok S. Lubomirskiego, funkcje prezesów w dwudziestoleciu międzywojennym w kolejności pełnili: K. Lubomirski (1923–1929), K. Glabisz (1929–1939). Do zadań PKIOL należało: przygotowanie ze Związkiem Polskich Związków Sportowych reprezentacji Polski do udziału w zimowych i letnich igrzyskach olimpijskich, propagowanie idei olimpijskich, reprezentowanie sportu polskiego w Międzynarodowym Komitecie Olimpijskim oraz współpraca z Polonią w diasporze.

Po powstaniu kilku związków sportowych (Polskiego Związku Lekkoatletycznego, Polskiego Związku Towarzystw Wioślarskich, Polskiego Związku Piłki Nożnej i Polskiego Związku Narciarskiego w 1919 r., Polskiego Związku Towarzystw Kolarskich w 1920 r. oraz Polskiego Związku Lawn Tenisowego i Polskiego Związku Łyżwiarskiego w 1921 r.) powołano na zjeździe 29 października 1921 r. Związek Polskich Związków Sportowych (ZPZS). Organizacyjne Walne Zgromadzenie ZPZS odbyło się 19 lutego 1922 r.⁵ Pierwszym jego prezesem został Artur Śliwiński, a od 1923 r. funkcję tę pełnił Stanisław Osiecki. W latach następnych powstały dalsze związki sportowe, które przystąpiły do ZPZS. ZPZS spełniał rolę naczelnej organizacji sportowej i wniósł duży wkład w rozwój polskiego sportu. W 1925 r. nastąpiło połączenie ZPZS i PKIOL jako ZPZS-PKIOL.

W pierwszych latach niepodległości opieka nad wychowaniem fizycznym i sportem znajdowała się także w kompetencji Ministerstwa Zdrowia Publicznego.

³ H. Jakubowska, *Kształtowanie się struktury organizacyjnej wychowania fizycznego i sportu w Polsce w latach 1918-1925*, „Kultura Fizyczna” nr 7-8 z 1960 r., s. 499-500.

⁴ *Rocznik Sportowy*, Warszawa 1934, s. 384.

⁵ Tamże, s. 384-385.

W ramach ministerstwa utworzono referat wychowania fizycznego, którym kierował Henryk Jeziorowski⁶. Obok referatu wychowania fizycznego, przy ministerstwie powołano do życia Państwową Radę Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej (PRWF i KC). PRWF i KC, działająca w latach 1919–1922 była organem opiniodawczym i doradczym w sprawach wychowania fizycznego i sportu dwóch ministerstw: Zdrowia Publicznego oraz WR i OP.

W latach 1923–1925 podjęto dalsze próby tworzenia struktur zarządzania i organizacji w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu. Po likwidacji wspomnianej już PRWF i KC, 25 kwietnia 1925 r. została powołana przy MWR i OP Rada Naczelna Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej (RNWF i PW), która działała do 1927 r.

Ważną rolę w rozwoju kultury fizycznej spełniało wojsko, które od początku zainteresowane było wychowaniem fizycznym i sportem. W 1924 r. rozporządzeniem III oddziału Sztabu Generalnego powołano przy Dowództwach Okręgów Korpusów (DOK), społeczne komitety wychowania fizycznego i przynależności wojskowej. Każde DOK posiadało referat WF i PW.

W latach 1918–1926 zbudowane zostały zręby organizacji i zarządzania wychowania fizycznego i sportu. Dziedziny te znajdowały się w kompetencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwa Zdrowia Publicznego oraz Ministerstwa Spraw Wojskowych.

W ostatnich miesiącach 1926 r. stworzono podwaliny pod reorganizację struktury wychowania fizycznego i sportu. Bezpośredni wpływ na przemiany zachodzące w tych dziedzinach miał przewrót majowy (1926 r.) i dojście do władzy obozu legionowego skupionego wokół marszałka Józefa Piłsudskiego.

Na posiedzeniu w dniu 10 listopada 1926 r., Prezydium Rady Ministrów pozytywnie odniosło się do wspólnego wniosku ministrów resortu Spraw Wojskowych, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wewnętrznych, podejmując uchwałę w sprawie podniesienia poziomu wychowania fizycznego, której wykonanie powierzono ministrowi Spraw Wojskowych⁷. Jednocześnie zalecono utworzenie urzędu państwowego przy tym ministerstwie. Owocem tych przedsięwzięć stało się utworzenie 28 stycznia 1927 r. Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej (PUWF i PW)⁸.

Do zadań PUWF i PW należało koordynowanie działalności w zakresie wychowania fizycznego, sportu i przynależności wojskowej, a w szczególności

⁶ H. Jakubowska, op.cit., s.500.

⁷ H. Jakubowska-Młodzianowska, *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej w Polsce do 1939 r.*, „Roczniki Naukowe AWF w Warszawie”, t.2, 1963, s.361; M. Słoniewski, op.cit., s.296.

⁸ *Rocznik Sportowy*, Warszawa 1934, s.3; Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 8 z 1927 r.

ustalanie wytycznych, przedstawianie wniosków i opinii, sprawowanie nadzoru nad instytucjami i organizacjami wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego, składanie propozycji budżetu państwa na powyższe dziedziny, a także wydawanie czasopism i wydawnictw⁹. Na czele PUWF i PW stał dyrektor, bezpośrednio podległy Ministrowi Spraw Wojskowych. W latach 1927–1939 funkcję tę piastowali kolejno: ppłk J. Ulrych, płk W. Kiliński, gen. J. Olszyna-Wilczyński i gen. K. Sawicki. W skład Urzędu wchodziły wydziały: ogólny, społeczny, wyszkolenia i zaopatrzenia oraz dwa referaty: wychowania fizycznego kobiet i dzieci i przysposobienia wojskowego kobiet.

Zarządzenie Rady Ministrów z 28 stycznia 1927 r. powołało jednocześnie do życia Radę Naukową Wychowania Fizycznego, jako organu doradczego PUWF i PW. Do zadań Rady Naukowej należało m.in. ustalanie zasad kontroli lekarskiej nad wychowaniem fizycznym, uzgodnienie i ujednoczenie metod wychowania fizycznego w szkolnictwie, wojsku i organizacjach sportowych, opracowywanie i opiniowanie projektów ustaw i rozporządzeń, opracowywanie wytycznych w zakresie sportu młodzieży, sportu kobiecego, kryteriów zawodniczych, metod treningu sportowego oraz prowadzenie badań doświadczalnych¹⁰.

PUWF i PW posiadał swoje odpowiedniki na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i miejskim, na których czele stali wojewodowie i starostowie. W późniejszym okresie podejmowano próby tworzenia gminnych komitetów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego.

Ważną rolę w strukturze organizacyjnej kultury fizycznej spełniały Okręgowe Urzędy Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przy DOK. Obok Okręgowych Urzędów WF i PW działały Rejonowe Komendy WF i PW przy dywizjach piechoty oraz Obwodowe Komendy WF i PW przy pułkach.

PUWF i PW wystąpił z inicjatywą tworzenia poradni sportowo-lekarskich przy okręgowych ośrodkach wychowania fizycznego, jak również — w miarę możliwości — przy Miejskich i Powiatowych Komitetach WF i PW. W okresie międzywojennym utworzono poradnie sportowo-lekarskie m.in. w Warszawie, Katowicach, Łodzi, Brześciu n. Bugiem, Krakowie, Lwowie, Toruniu, Wilnie, Przemyślu, Działdowie, Lublinie, Łucku, Grodnie, Częstochowie, Bydgoszczy i Poznaniu¹¹. Pomimo podjętych starań stan opieki lekarskiej był niezadawalający. Świadczy o tym liczba przebadanych sportowców, np. w 1932 r. na ogólną liczbę około 483000 sportowców przebadano zaledwie 15286¹².

⁹ M. Słoniewski, op.cit., s.297.

¹⁰ Tamże.

¹¹ „Śląska Gazeta Lekarska” nr 6 z 1946 r.

¹² Tamże.

Politykę państwa w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu realizowały inne resorty. W 1928 r. zorganizowano w MWR i OP Wydział Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego. Przy Ministerstwie Poczty i Telegrafów oraz Ministerstwie Komunikacji utworzono organizacje Poczтового i Kolejowego Przysposobienia Wojskowego. W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych sprawami wychowania fizycznego i sportu kierował Wydział Wojskowy. Ponadto w Departamencie Zdrowia w Ministerstwie Spraw Wojskowych istniał Wydział Wychowania Fizycznego.

PUWF i PW, wykorzystując swoje możliwości w stosunku do innych instytucji, dążył do podporządkowania sobie społecznego nurtu w wychowaniu fizycznym i sporcie. Wskutek podejmowanych działań, w kwietniu 1935 r. doszło do podpisania umowy o współpracy pomiędzy PUWF i PW, Radą Naukową WF, ZPZS oraz PKOL¹³. W imieniu poszczególnych instytucji umowę podpisali: płk Władysław Kiliński jako dyrektor PUWF i PW, gen. Stanisław Rouppert w imieniu Rady Naukowej WF, płk Juliusz Ulrych — przewodniczący ZPZS oraz płk Kazimierz Głabisz — prezes PKOL. Umowa o współpracy nazwana przez ówczesną prasę „konstytucja sportową” ugruntowała formalnie zwierzchnictwo PUWF i PW nad całym sportem w Polsce. O powyższym może świadczyć publikacja w „Przeglądzie Sportowym” z 20 kwietnia 1935 r., we fragmencie której czytamy: „(...) do opieki i ogólnego kierowania sportem z ramienia państwa powołany jest w pierwszym rządzie PUWF i PW jako państwowy organ fachowy (...)”.

W latach 1927–1939 stworzono ośrodek kierowniczy, zajmujący się dziedzinami wychowania fizycznego, sportu, a także przysposobienia wojskowego. PUWF i PW, usytuowany przy Ministerstwie Spraw Wojskowych, spełniał rolę instytucji centralnej, której działalność przyczyniła się do upowszechnienia wychowania fizycznego, sportu, jak również przysposobienia wojskowego wśród społeczeństwa polskiego.

¹³ H. Jakubowska-Młodzianowska, op.cit., s.376.

SUMMARY

Eligiusz Matolepszy

**ON THE HISTORY OF ORGANISATION
AND MANAGEMENT OF PHYSICAL CULTURE IN POLAND
IN THE YEARS 1918–1939**

In the years 1918–1926, the framework of organisation and management of physical culture and sport was built. These fields were in the competence of the Ministry of Religious Creeds and Public Enlightenment, the Ministry of Public Health and the Ministry of Military Affairs.

In the years 1927–1939, the headquarters were organised. They dealt with physical education, sports and cadet corps. The National Office for Physical Education and Cadet Corps (PUWF i PW) situated in the Ministry of Military Affairs acted as the central institution which contributed to propagation of physical education, sports and cadet corps among Polish society.